

KÜLTÜREL BELLEĞİN İZLERİ: İSKİLİP MİMARİSİNDE KAPI VE TOKMAKLAR

Oktay GÜNDOĞDU¹

Öz

İskilip geleneksel konut mimarisi, 19. ve 20. yüzyılın örneklerini sergilemesi ve tarihi dokusunu koruması nedeniyle önemli veriler sunmaktadır. Hem geleneksel Türk konutlarının tipolojik çeşitliliğini yansıtması hem de üzerinde barındırdığı kültürel belleğin izleri bu çalışmanın yapılmasını gerekli hale getirmiştir. Medeniyetlerin önemli remizlerinden birisi belleklerdeki kimliğin nüvelerde takip ediliyor olmasıdır. İlçe merkezinde yapılan taramalar nitelik ve nicelik açısından fark edilebilecek bir dokümanı ortaya çıkartmaktadır. Osmanlı geç dönemlerine tarihlenen konutlardan başlamak koşuluyla Cumhuriyet ve sonrasına tarihlenen çok sayıda konutun giriş kapılarının tasarımlarında geleneksel kapı tokmağı ve halkasının kullanılıyor olması burada yaşayan bir kültürün mirası olarak görülmelidir. İlçenin Osmanlı döneminden bu yana geleneksel Türk el sanatlarına bağlı olması ve farklı alanlarda ustaların yetişmesi bölgenin sanatsal açıdan zenginliğine işaret etmektedir. Marangozların ve demir ustalarının tasarımları ve teknikleri kapılarda kendini göstermektedir. Çalışmada tespit edilen mevcut kapı, tokmak ve halkalarının tipolojik sınıflandırması yapılmaya çalışılmıştır. Malzeme analizleri, formlar ve tasarımların özgünlüğü üzerine incelemeler yapılarak dönem üslubu belirlenmiştir. İncelenen kapılarda süslemenin az olduğu, kapı tokmaklarında ise çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Kapılar ahşap malzemeden olup çoğunlukla kapı halkalarında demir, tokmaklarında ise pirinç malzeme kullanılmıştır. Teknik olarak bakıldığında ise döküm ve dövme ön plandadır. Malzemenin tezyin edilmesinde büyük oranda oyma ve ajur tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Buradaki bağlantıların Kastamonu, Çankırı, Çorum gibi çevre illerdeki

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye. oktaygundogdu@hitit.edu.tr

benzerleri hem işçiliği hem de kaynağı işaret etmesi nedeniyle karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda İskilip mimarisindeki kapı (tek veya çift kanatlı, tablalı veya çakma kapı gibi) tipolojilerini de ortaya koyacaktır. Geleneksel İskilip mimarisinde dönem üslubunu yansıtan kapıların tokmak, halka ve sistemlerinin vurgulandığı bu çalışma fotoğraf ve çizimlerle belgelenecek kayıt altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskilip, Kapı, Tokmak, Halka, Maden Sanatı.

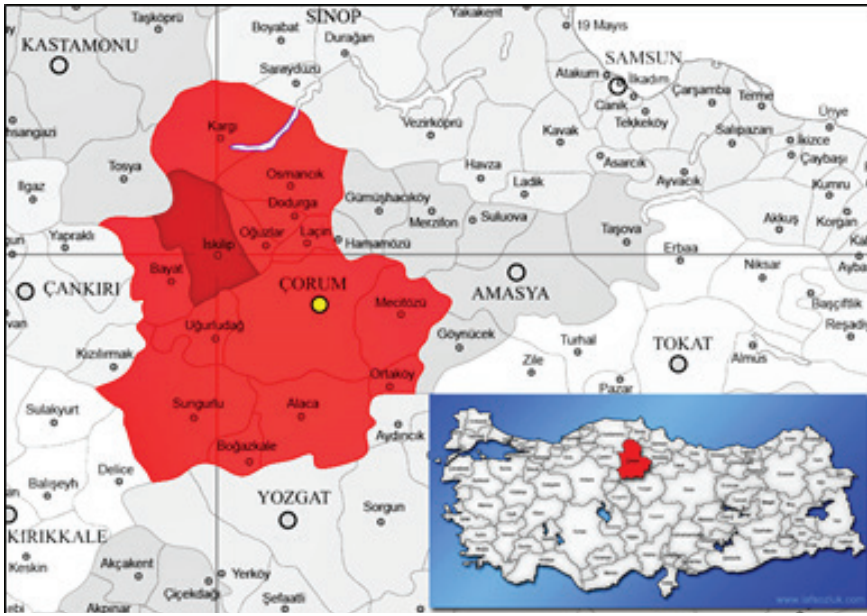
Abstract

İskilip provides important data as it exhibits traditional residential architecture, examples of the 19th and 20th centuries and preserves its historical texture. Both the typological diversity of traditional Turkish houses and the architectural details necessitated this study. One of the important symbols of civilizations is that the identity in the memories is followed in the cores. The examinations made in the district center reveal a result that can be noticed in terms of quality and quantity. Traditional doorknobs and rings were used in the designs of the entrance doors of many houses from the Ottoman period to the Republic. This should be seen as the legacy of a living culture. The fact that the district has been connected to traditional Turkish handicrafts since the Ottoman period and the training of masters in different fields shows the artistic richness of the region. The designs and techniques of carpenters and blacksmiths are seen on the doors. In the study, typological classification of doors, knockers and rings was made. Based on material analyzes and designs, their dates were examined. It is seen that there is little ornamentation on the doors examined, and there is diversity in the door knockers. Wood was used on the doors, iron on the door rings, and brass on the door knockers. Technically, casting and forging materials are used. Carving technique was generally used in decorations. Similar ones in neighboring provinces such as Kastamonu, Çankırı and Çorum are important because they indicate both the workmanship and the source. This study will also determine the door typology in İskilip architecture. This work, in which the door elements are emphasized in the traditional İskilip architecture, has been documented with photographs and drawings.

Keywords: İskilip, Door, Knocker, Ring, Metal Art.

1. Giriş

Çorum il merkezine bağlı olan İskilip, coğrafi olarak İç Anadolu bölgesinin kuzeyinde, Kızılırmak nehrinin orta kısımlarında Obruk Barajına yakın bir konumda bir vadi içerisinde yer almaktadır. Malazgirt zaferinden sonra Emir Karatekin tarafından (1075) İskilip Kalesi fethedilmiş, 1175'e kadar Danişmentliler tarafından yönetilmiştir. Candaroğlu ve Germiyan Beyliği'nin hâkim olduğu bölgede İskilip, Candaroğulları Beyliği'nin sınırları içerisinde kalmıştır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan ilçe, Kadı Burhaneddin'in (1390) bölgede Moğol istilasına sebep olması üzerine Yıldırım Bayezid tarafından 1391 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir (N. Tanay 2018:8,9). Ancak Ankara Savaşı sonrası tekrar Candaroğulları Beyliği'ne geçen İskilip, 1423 yılında II. Murat tarafından Osmanlı Beyliği içerisine dâhil edilmiştir (N. Tanay 2015:17).

Harita 1: Çorum-İskilip İlçesi Coğrafi Konum

https://3.bp.blogspot.com/AnlXoDedyi4/XFntWkVjq_I/AAAAAAAAAv-TA/ARioC0Rx328E_9W_CYLPDT_Avbd-6SZACLcBGAs/s1600/iskilip_corum.jpg (Erişim:05.10.2022, 12:00)

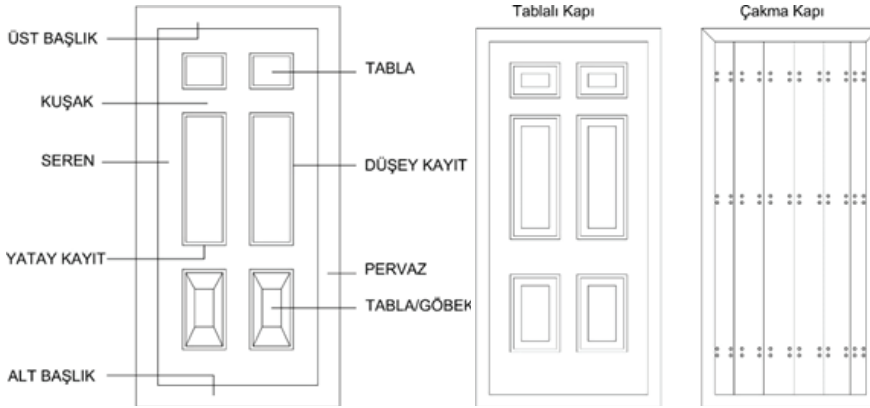
İskilip ilçesi mevcut haliyle geleneksel dokunun korunduğu ve yaşatıldığı nadir kentler arasında yer almaktadır. Antik dönemler, Osmanlı ve Cumhuriyetin erken dönemlerinden izler taşıması bakımından güçlü bir turizm potansiyeline sahiptir. Korunabilmiş eserlerin az olması, gerekli araştırmaların yetersiz kalması kültürel çeşitliliğin azalmasına ve yok olmasına sebep olsa da hala yok olmamak için direnen kültür varlıklarıyla önemli bir şehirdir. İlçe sınırları içerisinde tarihi dokunun izleri ilk olarak konut mimarisinde görülmektedir. Türk ev tipolojisinin farklı örneklerini bizlere sunan çok sayıda sivil mimarlık eseri günümüzde hala ayakta. Sokak ve cadde kültürünün farklı türlerini sunan bu kent, Osmanlı şehir gelişimi içinde özgün verileri saklamaktadır. Şehrin kimliğini oluşturan bu yapılaşma, ir taraftan bölgenin kültür envanterini zenginleştirmiştir.

Karadeniz ikliminden kısmen de olsa etkilenen İskilip, ormanlarla çevrili bir alanda yerleşim bulmuştur. Bu durum mimarinin ana malzemesi olarak ahşabı öne çıkarmıştır. Bunların yanı sıra taş, kerpiç ve metal kullanımları da görülmektedir. Ahşap malzeme sivil mimarlık örneklerinde özellikle iç ve dış alanlarda; taş malzeme temel seviyelerinde; metal malzemeler ise büyük oranda yapı elemanlarında kullanılmıştır. Özellikle bu çalışmada metal malzemelerle yapılmış kapı bileşenlerinden birisi olan halka ve tokmaklar ele alınmaya çalışılmıştır. Mimarinin geleneksel yapısını yansıtan formların estetik ve sanatsal inceliklerini sunan, çoğu zaman görmezden geldiğimiz kapı tokmakları kültürel belleğin korunmuş izleri olarak tespit edilmelidir.

Türk konut mimarisinde geleneksel yapı, bütüncül bir organizasyonun ve birlikte işleyen bir düzenin sonucu olarak tanımlanabilir. Küçük parçalardan mimarinin genel yapısına kadar her şey bir bileşen olarak tamamlayıcı olmuştur. Bu bileşenlerden birisi de avlu, ev, duvar, giriş-çıkış, mahremiyet gibi unsurların belirleyicisi olan kapı kavramıdır. Geleneksel konut mimarisinin her bir elemanı gibi kapı ve bileşenleri de mimari ile kültür alışverişinin sanat tarihi temelinde değerlendirilmesi gereken önemli araçlarıdır. Açık veya kapalı belirli bir alanda iç-dış arasındaki bağlantıyı sağlamak için beden duvarlarına açılan boşluklara giriş/çıkış; sistemli mimari elemanına ise kapı denilmektedir (D. Hasol 1998:234-235, C.E. Arseven 1947:941). Kapılar bir geçiş elemanı olmalarının yanı sıra üzerlerinde, medeniyetin nakışlarının tezyin edildiği kültür örgelerini de barındırmaktadır.

2. İskilip Evlerinde Kapılar

Türkiye'nin farklı bölgelerinde kapı üzerindeki elemanların isimleri üzerine değişik kullanımlar olduğu görülmektedir; Seren, alt-üst başlık, pervaz, kayıt-kuşak, ayna-tabla gibi (M. Binan 1981:68). İskilip evlerindeki ana giriş kapıları ve avlu kapıları incelendiğinde kapılar, çift/tek kanatlı olarak ayrılmaktadır. Kanatların yapım tekniğinde ise iki yöntemle karşılaşılır: Dikey ahşap tahtaların kuşak/çapraz olarak adlandırılan parçalar üzerinde yan yana çivilenerek birleştirilmesiyle oluşturulan *lata veya çakma kapı* olarak adlandırılan kanat türüdür. Diğeri ise *tablalı veya aynalı kapı* olarak adlandırılır bu türde ise başlık, seren ve kayıtlar arasındaki boşlukta tahta, ince levha ya da kontrplakla tablalar oluşturulur (D. Hasol 1998:235-237, M. Binan 2000:58-59,64). İncelediğimiz örnekler içerisinde; avlu kapılarında genellikle çakma kapıyla karşılaşırken evlerin ana giriş kapılarında tablalı kapının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Avlu kapılarında üst başlık üzerinde ahşap desteklerle oluşturulmuş ışıklıklar varken konut kapılarının bazı örneklerinde de farklı form ve malzemeden yapılmış ışıklıklar bulunmaktadır. Boyutları değişiklik gösteren bu ışıklık pencerelerinin malzemelerinde cam; pencere korkuluklarında ise demir ve ahşabın kullanıldığı görülür.

Çizim 1: Kapı Bileşenleri, Tablalı ve Çakma Kapı

Bölgede konu kapsamında ele alınan 30 ahşap kapıdan 19 tanesi çakma kapı; 11 tanesi ise tablalı kapı türündedir. Tablalı kapıların İskilip konut mimarisinde daha çok konut içerisinde oda kapılarında ve eve doğrudan giriş çıkış sağlayan dış kapısında kullanıldığı görülmektedir. Bu kapıların

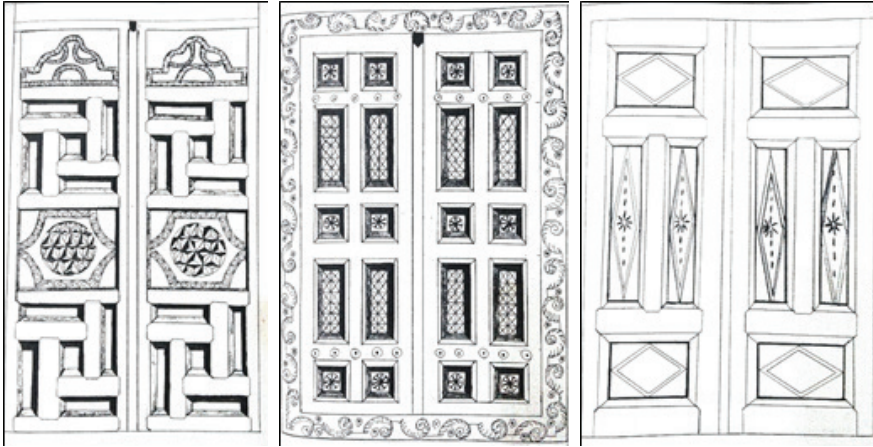

büyük evlerde iç avlu denilen kısımlarına ya da sofalarına açılanları üstünde genellikle boyutları ve formları değişiklik gösteren ışıklık pencereleri yer almaktadır. Çift kanatlı kapılarda kapı genişliğince uzanan, dikdörtgen formu, ahşap korkuluklu pencerelerin yanı sıra tek kanatlı veya çift kanatlı kapı üzerinde normal pencere boyutlarında ya da daha küçük, metal-ahşap korkuluklu pencereler de görülmektedir.

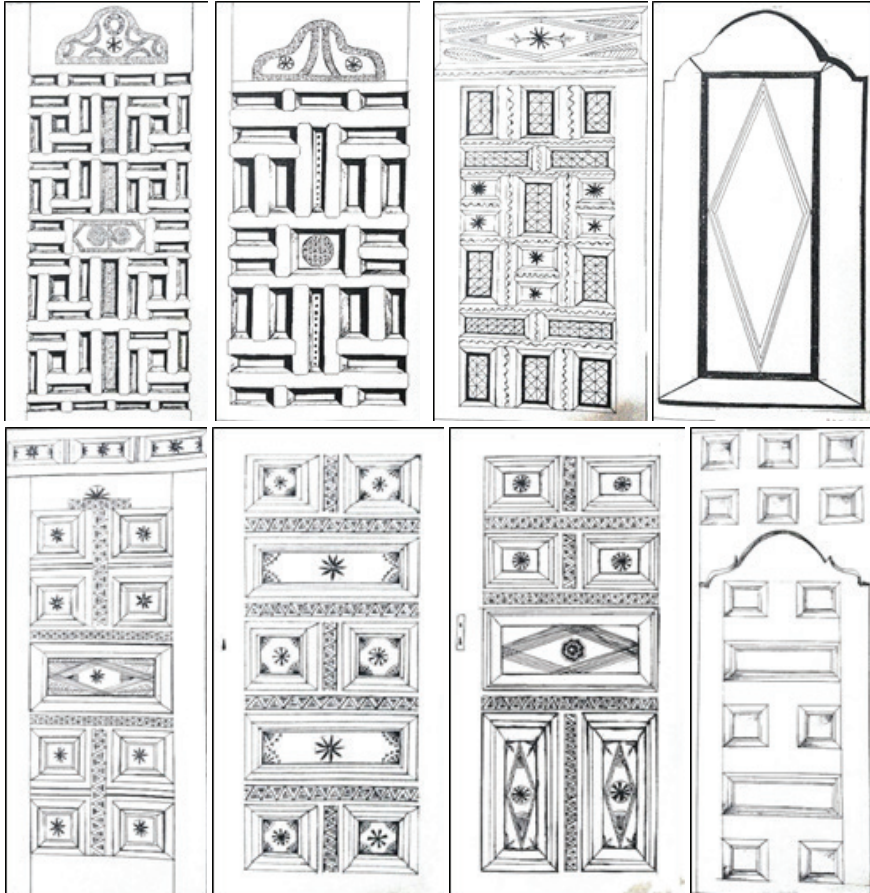
Fotoğraf 1: İskilip Mimarisinde, Kapı Üzerinde Yer Alan Işıklık Pencerelerinden Örnekler

Tablalı kapıların yüzeylerinde oluşturulan dikdörtgen veya kare form-
lu tablaların/aynaların sayısı kapının boyutuna ya da ustanın zevkine göre
değişiklik gösterebilir. Kapıların ahşap malzemesinde daha çok çam ke-
restesinin tercih edildiği görülür. Çamın uzun ömürlü ve bölgede yaygın
bir malzeme olması nedeniyle tercih edildiği anlaşılmaktadır. Mevcut ka-
pıların büyük kısmında vernik, boya vb. koruyucu madde kullanılmamış-
tır. Sonraki dönemlerde birkaç örneğin boyanmış olduğunu söyleyebiliriz.
Geçme tekniğiyle yapılan kapıların sayısı günümüzde az olsa da bazı ça-
lışmalara konu olmuş ve incelenmiş on bir adet kapının varlığını biliyoruz
(Çizim 2-3). Çivi kullanılmayan bu kapılarda tablalar birbirine geçme tek-
niğiyle tutturulmuştur. Süsleme özellikleri açısından değerlendirildiğinde
ise ayna yüzeylerinde kabartma ve oyma tekniğiyle yapılmış geometrik ve
bitkisel bezemelere rastlanmaktadır.

Çizim 2: Çift Kanatlı Tablalı Kapı Örnekleri (Okutan, 1997)

Çizim 3: Tek Kanatlı Tablalı Kapı Örnekleri (Okutan, 1997)

Fotoğraf 2: İskilip Evlerinde, Tablalı Kapı Örnekleri

19. yüzyıla tarihlendirilen bu kapıların üzerinde ayna sayısının tasarıma göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Tek kanatlı kapılarda en az 1; en fazla 19 ayna kullanılan örnekler görülürken çift kanatlı kapılarda en az 2; en fazla 20 ayna kullanıldığı görülmektedir. Ayna yüzeyleri birer süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Bu bölümlerde stilize çiçekler, çarkifelekler, baklava dilimleri, eğrisel çizgiler, geometrik formlar, yıldız ve lale gibi motifler oyma tekniğiyle tezyin edilmiştir. Süslemeler sadece aynalar üzerine yapılmamış, birkaç örnekte kapının serenlerinde, kuşaklarında ve pervazlarında da zengin süslemelerin varlığı dikkat çekmektedir. Biraz daha geç dönemlere tarihlendirilen kapı yüzeylerinde sütun başlığı şeklindeki eklentiler, S ve C kıvrımlarının olduğu hatlar dikkat çekmektedir.

Yaygın olarak görülen diğer kapılar ise çakma kapılardır. Lata kapı olarak da adlandırılan bu kapı türlerine İskilip evlerinde genellikle ve büyük oranda avlu/bahçe ya da iç avlu/sofa girişlerinde rastlanmaktadır. Dikey formda kesilen tahtaların, yatay tahtalarla arkalarından çivilenmesiyle oluşturulmaktadır. Kalpaklı veya normal çiviler kapının ön yüzünde görülür. Avlu duvarı üzerinde olması sebebiyle çoğunda yağmur suyundan korunma amacıyla yapılmış sundurmalar bulunmaktadır. Çakma kapılar

bazen tek kanatlı bazen ise çift kanatlı olarak yapılmıştır. Yüzeyleri sade olup herhangi bir süslemeye rastlanılmamaktadır.

Fotoğraf 3: İskilip Evlerinde Çakma Kapı Örnekleri

3. İskilip Evlerinde Kapı Halkaları ve Tokmakları

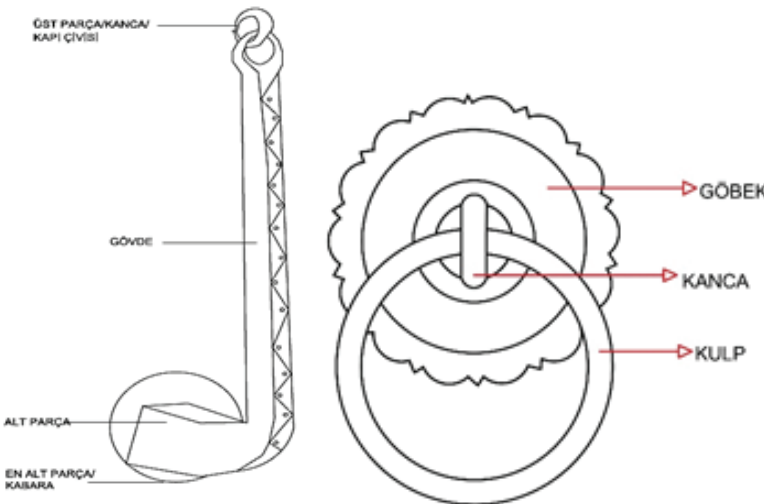
Tarihi süreç içerisinde geçmişin izlerini taşıyan halkaların bilinen ilk örneklerine Kırgızistan-Abakan'da (M.Ö.1.bin) rastlanmıştır. Batıda kapı halkaları M.Ö.9.yy.'dan itibaren görülmeye başlanmıştır. Romalılarda kapı halkası kullanımından söz edilirken; Mısırlıların kilit yaptıkları ancak halka veya tokmak kullanmadıkları bilinmektedir (E. Şapolyo 1970:13, L. Gökteş Kaya 2010:344). Anadolu'da günümüze ulaşan en eski örnek ise (13.yüzyıl başı), döküm tekniğinde yapılmış, Cizre Ulu Camii'nin ejder formu kapı tokmağıdır (H. Çal 1999:277). 15.yüzyıldan itibaren mimaride kapı halka ve tokmaklarını yaygın olarak kullanmaya başlamış ve bu gelenek günümüze kadar ulaşmıştır.

Ana malzemesi ahşap olan kapılarda metal malzeme kullanımını varsa ışıklık pencerelerinin korkuluklarında, kapı üzerinde çivi, tokmak, halka ve kilit sistemlerinde görmekteyiz. Maden sanatının ürünleri olarak karşımıza çıkan bu elemanlar, bölgedeki sanatkâr ustalarının dokunuşlarıyla

birer kimlik kazanmıştır. Tokmaklar, halkalar, kilitler ve zemberekler kapının işlevine yönelik birer eklenti olarak vazifelendirilmiştir. Geleni haber verme, kapıyı açabilme, güvenliği sağlama gibi görevler üstlenmişlerdir.

Kapı üzerinde tokmak, anahtar yuvası, şakşak, frenk (kilit), kabara ve zırzı (sürgü) olarak adlandırılan (B. Bingöl 2011:9) işlevsel elemanlar yer almaktadır. Bu elemanlar aynı zamanda birer süsleme elemanı olarak kapının estetik görünüşüne de katkı sağlamaktadır. Demir, tunç ve pirincin dökme tekniğiyle kapı elemanlarında tercih edilen malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir. Kapı halkalarında demir malzeme; tokmalarda ise tunç ve pirinç alaşımı tercih edilmiştir.

Kapı tokmakları, halkalar, kilit sistemleri form, tasarım ve süslemeleri ile dönem özelliklerini ve sanat anlayışını yansıtan objeler olması bakımından önemlidir. Günümüzde kapıların zil fonksiyonunu karşılayan tokmaklar, ev ahalisine geldiğini haber vermek amacıyla kullanılmıştır. Halkalar ise daha çok kapı kolu fonksiyonunda, tutup çekme işlevine yönelik yapılmıştır (H. Çal 1999:275, M. Denктаş 2005:114). Tokmaklar dört parçadan oluşmaktadır: Ana elemanı olan gövde, kapı ile tokmağı birbirine bağlayan ve kapı çivisi olarak da adlandırılan üst parça, alt parça ve vurduğunda ses çıkarması için kapı yüzeyine yerleştirilmiş kabara olarak adlandırılan metal parça (H. Çal 1999:276). Halkalar ise göbek, kanca ve kulp olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır.

Çizim 4: Kapı Tokmağı ve Kapı Halkası Bölümleri (Gündoğdu 2022)

Çalışma kapsamında halkalar ve üç farklı kapı tokmağı ile karşılaşılmış ve tipoloji de mevcut örnekler doğrultusunda oluşturulmuştur. Yaygın olarak kullanılan kapı halkaları; figürlü tip, soyut bitkisel dokulu tip, geometrik biçimli tip² olmak üzere 3 farklı tipolojide incelenmiştir.

3.1. Kapı Halkaları

Kapı halkaları ahşap yüzeye iki çiviyle tutturulan ayna veya göbek olarak adlandırılan metal parça, kulp ve kancadan oluşmaktadır. “Şakşak, çekçek” gibi isimlerle de anılan halkalar (M. Efe 2019: 70) tokmalara nazaran daha az ses çıkarır ve haber verme özelliğinden ziyade kapı kancasını çekerek açma işlevine uygun bir eleman olarak kullanılmaktadır. İskilip konut mimarisinde 21 kapı halkası çalışma kapsamında incelenmiş bu örnekler içerisinde farklı tasarıma sahip olan halkalar aşağıda (Foto.4) gösterilmiştir. İncelenen örneklerde çapları 3-10 cm. arasında farklılık gösteren, sade formlu, göbeksiz, bezemesiz ve çiçek formlu göbekli halkalara sık rastlanırken zikzak çerçeveli/dişli/testere dişli ve oymalı göbekli halkalarla az sayıda örnekte karşılaşılmıştır. Halka/kulp ve kancalarda döküm tekniği, göbek kısımlarında ise dövme ve döküm tekniği uygulaması görülmektedir. Süsleme alanı olarak tercih edilen göbeklerin dış kenarlarında dilimli, düz ve zikzaklı çerçevelere rastlanılmaktadır. Delikişi, tekniğini süslemede kullandıkları da söylenebilir.

² Tipoloji belirlenirken Gülten Sönmez ve Mervenur Efe'nin oluşturduğu tipolojilerden faydalanılmıştır. Bkz. Gülten Sönmez, “Tokat Evlerinin Bekçileri: Kapı Tokmağı”, *I. Genç Türkologlar Çalıştayı Bildiri Kitabı (22-23 Mart 2018)*, Ordu, 2018, s. 161-172.; Mervenur Efe, *Geleneksel Ayvalık Konut Mimarisinde Kapı ve Kapı Tokmaklarının Tipolojisi*, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2019, s.61-71.

Fotoğraf 4: İskilip'teki Kapı Halkaları

3.2. Kapı Tokmakları

Kapı tokmakları, kapı kanadının dış yüzeyinde yer almaktadır ve kapı çalma işlevini yerine getiren mimari yapı elemanlarından birisidir. Metal malzemeden (tunç, pirinç, demir) yapılmış tokmalarda döküm tekniği yaygın olarak kullanılmıştır. Tokmalarda, gövde, kapı çivisi/üst parça, alt parça ve kabara olarak adlandırılan metal elemanlar bulunmaktadır. Gövde ve diğer elemanların formlarına göre tokmaklar farklı tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda İskilip konut mimarisindeki kapı tokmakları kendi içerisinde üç başlık altında incelenmiştir.

3.2.1. Figürlü Tokmaklar

A. El Biçimli/Hanımeli Formlu Kapı Tokmakları

İnsan eli formunda olan bu kapı tokmakları tasarım ve zarafeti ile maddenin sanatının önemli örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da sıkça rastlanılan bu tokmalarda, kolun bilek kısmından kesilmiş sağ/sol el şeklinde olup, dört parmak bitişik başparmak ayrı olarak yapılmıştır. Bilek kısmında kıyafet detayı, kumaş kıvrımı ve aksesuar/takı işlendiği görülmektedir (H. Çal 2001:174). Bazı örneklerde yüzük parmağında veya orta parmakta taşlı yüzük detayları ile karşılaşmaktadır. Yüzüğün bulunduğu parmak veya el üzerinde yüzük detayının olmaması ev sahibinin medeni durumu (evli, bekâr, dul, gibi) hakkında bilgi vermektedir (Y. Selvi 2017:1005). Avuç içerisine yerleştirilen metal topun kapı kanadı yüzeyindeki metal parçaya temas ettirilmesiyle ses çıkar ve ev halkı haberdar edilir. Seri üretime uygun olan döküm tekniğinin tercih edildiği bu tokmalarda malzemede genellikle pirinç, tunç ve demir kullanılmıştır.

Batı kökenli bir malzeme olarak Avrupa'dan dünyaya ithal edilen bu tokmaklar, Anadolu coğrafyasında yaygın olarak kullanılmıştır. El biçimli kapı tokmaklarının çok sayıda örneği ile karşılaşılması; geleneksel konut mimarisinde kapı elemanlarının varlığını devam ettirmesi ve kentin tarihi dokusunu korumuş olmasıyla açıklanabilir. Çoğunun kaybolması, yerinden sökülmesi, çalınması ve pazar haline gelmesi sonucunda İskilip'te bu türdeki mevcut tokmak sayısı 14 olarak belirlenmiştir (Foto 5). Sol el olarak yapılmış bu tokmalardan 2 tanesi yüzüksüzken 2 tanesinde yüzük orta parmakta 10 tanesinde ise yüzük parmağındadır. Bileklik kısımlarında büzgülü kıyafet detayı ve stilize çiçek formu bileklik/takı detayları görülmektedir (E. Çalış 2020:48). Çoğu iyi durumdadır ancak birkaçı üzerinde oksitlenmeler meydana gelmiş, birkaçı ise boyanmıştır.

Fotoğraf 5: İskilip'teki Figürlü (El Biçimli/Hanımeli formu) Kapı Tokmakları

3.2.2. Soyut Bitkisel Dokulu Kapı Tokmakları

Ucu kıvrımlı C biçimli veya oval kapı tokmağı olarak da adlandırılan bu grupta tokmaklar, uç kısımları volütlü, ters C formu metal gövdenin kapı kanadı yüzeyindeki kapı çivisine geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Döküm tekniğiyle yapılmış gövdenin alt bölümünde yüzeyden dışa taşkın bitişik üç oval şekil (parmak izi gibi) bulunmaktadır. Malzemeleri tunç olan tokmakların ayna kısımları farklılık gösterebilir ancak yaygın olarak kapı çivisi üzerinde dikey yaprak formu görülmektedir. En alt kısımda yer alan kabara da ayna ile benzer ancak biraz daha boyutları küçük olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu yaprak formu bazı örneklerde aşağı doğru uzanırken bazılarında yukarı doğrudur. Bazı örneklerde ise sade düz kabara ile karşılaşmaktadır. Kapı çivileri de tokmağın tasarımına göre ufak farklılıklar gösterebilir. Bu tokmaklar yaygın olarak Anadolu coğrafyasında karşılaştığımız örneklerdir. Avrupa kökenli olduğu düşünülmektedir ancak Tokat'ta bu tokmakların üretiminin yapıldığı belirtilmektedir (H. Çal 1999:280).

İskilip'te kapı üzerlerindeki kalıntılara bakıldığında yaygın kullanımı anlaşılmaktadır fakat çoğu günümüzde yerinde değildir. Çoğunun kaybolması, yerinden sökülmesi, çalınması sonucunda İskilip'te bu türdeki mevcut tokmak sayısı 10 olarak belirlenmiştir (Foto 6). Bu tokmakların tasarımları hemen hemen aynıdır. Farklar ise sadece kabalarında görülmektedir. İkisinde yaprak formu yukarı doğru yapılmışken üçünde aşağı doğrudur. Bir tanesinde ise kabara kısmı bulunmamaktadır. Malzemelerinde tunç ve demir kullanılmıştır.

Fotoğraf 6: İskilip'teki Soyut Bitkisel Dokulu Kapı Tokmakları

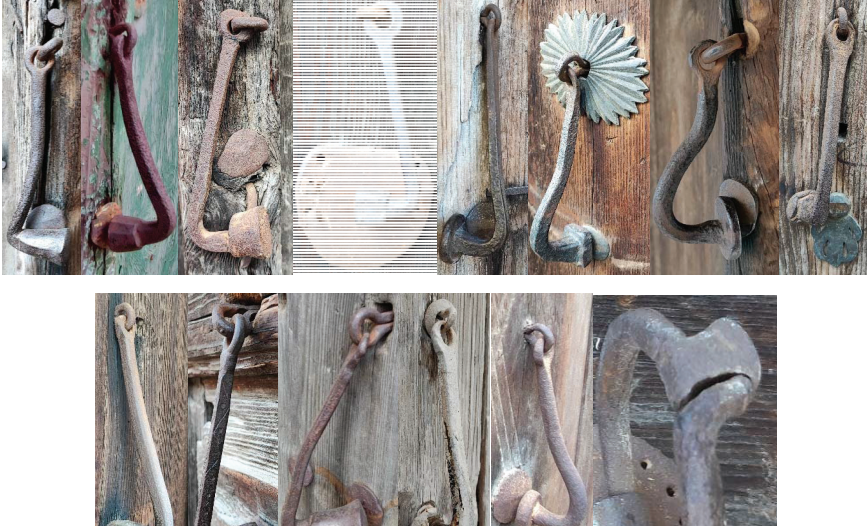
3.2.3. L Biçimli Kapı Tokmakları

Anadolu'daki geleneksel konut mimarisinde en yaygın kullanılan kapı tokmaklarından birisi demirden yapılmış L formulu kapı tokmaklarıdır. Dövme tekniğiyle yapılan bu tokmalarda sade ve basit tasarımlar görülmektedir. 1 veya 2 cm. kalınlığa sahip gövdenin üst kısmına açılan delik kanat üzerine yerleştirilen kapı çivisine geçirilerek tokmak kanada tutturulur. Alt parçanın kısa kolu kanat yüzeyine dönük olacak şekilde getirilir (H. Çal 1999a:124). Alt parçanın formu kare, yuvarlak, dikdörtgen formda tasarlanmış olabilir. Kanat üzerinde parçanın denk geldiği kısımda ise kabara/en alt parça bulunmaktadır.

İskilip'te bu türdeki örnek sayısı sahada yapılan incelenenlere göre belirlenmiştir. Çalışmamızda tokmak sayısı 70 olarak sınırladık fakat bu sayının çok daha fazlasını bulmak mümkündür. Aşağıda farklılık gösteren 6 örnek gösterilmiştir (Foto 7). L biçimli tokmalarda farklılıklara alt kısımda, gövdede ve kapı çivisinde rastlamaktayız. Çoğunda kapı çivisi kullanılan tokmalardan sadece ikisi tanesinde yuvarlak formlu aynalık kullanıldığı görülmektedir. Bezeme ile karşılaşılan örnek sayısı ise ikidir. Bu tokmalarda gövde ve alt parçanın yan ve ön yüzlerinde kazıma tekniğinde yapılmış süslemeler görülmektedir. Birinde yıldız motifleri varken diğerinde nokta, zikzak ve çizgisel bezemeler bulunmaktadır.

Fotoğraf 7: İskilip'teki L Biçimli Kapı Tokmaklarından Örnekler

4. Değerlendirme ve Sonuç

Yüzyıllar boyu toplumların kültürel zenginliklerini yaşadıkları bölgelere taşıdıkları görülmektedir. Yerleşik hayata geçen insanların öncelikle barınma ihtiyacına yönelik hareket etmeleri günümüz konut mimarisinin temelini atan bir süreci başlatmıştır. Toplumun, ekonomik, kültürel ve mimari yapısı hakkında veriler sunan konutların birer tarihi kaynak ve sanat eseri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Geçmişten günümüze izler taşıyan ve hala zamana karşı ayakta kalabilmeyi başaran geleneksel konutlar, birer kültür varlığı olarak kabul edilmektedir. Mimarisi çeşitli araştırmalarda incelenen konutların mimari elemanları ise ayrı ele alınmalı ve sanatsal inceliklerine değinilmelidir. İskilip, tarihi dokusunu koruyan bir kent olarak günümüzde konut mimarisinin zengin örnekleriyle çalışmalara konu olmuştur. Çalışmada; İskilip geleneksel konutlarının üzerinde taşıdıkları ahşap sanatının başarılı örneklerini yansıtan kapıları ve üzerinde yer alan halka ve tokmakları ele aldık.

Araştırmamızda saha çalışmasıyla tespiti yapılan yaklaşık 100 ahşap kapı; malzeme, süsleme ve tipoloji bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Bütüncül bakıldığında iki tip kapıyla karşılaşılmaktadır: tablalı kapı ve lata/çakma kapı. Bu kapılar kendi içerisinde tek kanatlı ve çift kanatlı

olarak ayrılarak üzerinde aydınlık/ışıklık penceresi olan kapılar belirlenmiştir. Bu pencerelerin formları, korkulukları malzeme ve teknik olarak ele alınmıştır. Kapıların biçimi, boyutları ve bulunduğu konuma bağlı olarak pencerelerin formlarının değişebildiği görülmüştür. Tablalı kapılarda süslemelerin daha zengin olduğu belirlenmiştir. Lata kapılar genellikle avlu girişlerinde tercih edilmişken tablalı kapılarla evlere doğrudan giriş sağlayan kapılarda karşılaşılmıştır. Tabla sayılarında farklılıklar görülmüştür. Oyma tekniğinde yapılmış zengin süslemelerle karşılaştığımız kapılarda genellikle, baklava dilimi, lale, çarkıfelek, geometrik formlar, stilize çiçekler, eğrisel çizgiler, yıldız motifleri görülmektedir. Süslemeler sadece aynalar üzerine yapılmamış, birkaç örnekte kapının serenlerinde, kuşaklarında ve pervazlarında da zengin süslemelerin varlığı dikkat çekmektedir. Biraz daha geç dönemlere tarihlendirilen kapı yüzeylerinde sütun başlığı şeklindeki eklentiler, S ve C kıvrımlarının olduğu hatlar dikkat çekmektedir. Zengin ahşap oyma sanatının birer eseri olarak korunmaya değer örnekler olarak kabul edilmeli ve bu değerlere sahip çıkılmalıdır.

Geleneksel İskilip evlerinin mevcut kapıları üzerinde yer alan kapı halkaları ve tokmaklarının saha çalışmasıyla tespitleri yapılmış, tipleri belirlenmiş ve sanat tarihi disiplini içerisinde incelenmiştir. Mevcut bulunan bu kapı tokmakları için 4 ayrı tipoloji belirlenmiştir. Bölgede toplam 65 kapı halkası ve 90 kapı tokmağı tespit edilmiştir. Bunların 65 tanesi kapı halkası, 14 tanesi figürlü tokmak gurubundan el formulu kapı tokmağı, 6 tanesi soyut bitkisel dokulu kapı tokmağı, 70 tanesi ise L formulu kapı tokmağı olarak gruplandırılmıştır. Dövme ve döküm tekniğiyle yapılmış tokmaklarda demir, tunç ve pirinç malzeme görülmektedir. Süslemede delik işi ve kazıma tekniğinde yapılmış, geometrik ve çizgisel bezemelerle karşılaşılmıştır. Tarih bilgileri eserlerin üzerinde yazmamaktadır. Ancak ait oldukları evlerin üzerinde yer alan inşa tarihleri, 18-19.yy. arasına, Geç Osmanlı dönemine işaret etmektedir.

Küçük ebatlara sahip taşınabilir bu mimari yapı elemanları, maden sanatı açısından önemli eser niteliği taşımaktadır. Ancak yerinden sökülmesi, çalınması ve özellikle pazar haline gelmesi durumunda geçmişin izlerini taşıyan bir kapı elemanımızı kaybetmiş oluyoruz. Kültürel dokusunu korumaya çalışan İskilip'teki kapılar, halkalar ve tokmaklar kültür belleğin hafızası ve remzidirler. Bu çalışma ile geleneksel dokunun bir parçası olan

bu önemli eserlerin belgelenmesi, korunması ve gelecek nesillere aktarılması hedeflenmiştir. Bu eserleri yok olmadan koruyabilmek ve yaşatabilmek için İskilip Kaymakamlığı ve İskilip Belediyesi ve halkına büyük görevler düşmektedir.

1. KAPI HALKALARI			
1	Ulaştepe Mah. Tabakhane Cad. No:39	34	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:27
2	Ulaştepe Mah. Tabakhane Cad. No:39A	35	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:28
3	Ulaştepe Mah. Tabakhane Cad. No:196	36	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:24
4	Ulaştepe Mah. Helvacı Sok. No:4	37	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:30
5	Ulaştepe Mah. Helvacı Sok. No:9	38	Çavuş Mah. Çıkılmaz Sok. No:31
6	Ulaştepe Mah. Helvacı Sok. No:30	39	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:38
7	Ulaştepe Mah. Helvacı Sok. No:19	40	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:40
8	Ulaştepe Mh. Yukarı Oymak Sk. No:44	41	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:44
9	Ulaştepe Mh. Yukarı Oymak Sk. No:46	42	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:6
10	Ulaştepe Mh. Yukarı Oymak Sk. No:50A	43	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:8
11	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:17	44	Çavuş Mah. Sakarya Cad. No:52
12	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:14	45	Çavuş Mah. İğci Sok. No:24
13	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:45	46	Mutaflar Mah. Pazarbaşı Sok. No:2
14	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:42	47	Mutaflar Mah. Ahlatlı Sok. No:4
15	Ulaştepe Mah. Ağdacı Sok. No:6	48	Mutaflar Mah. Tatlılar Sok. No:8

16	Ulaştepe Mah. Ağdacı Sok. No:32	49	Mutaflar Mah. Arküstü Sok. No:23
17	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No: 6	50	Mutaflar Mah. Oduncu Sok. No:3
18	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No: 7	51	Mutaflar Mah. Oduncu Sok. No:103
19	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No: 18	52	Mutaflar Mah. Oduncu Sok. No:16
20	Ulaştepe Mah. Hindoğlu Sok. No: 6	53	Mutaflar Mah. Oduncu Sok. No:5
21	KaleboğaziMh.Turgut Reis Sk.No: 13D	54	Mutaflar Mah. Oduncu Sok. No:1
22	Kaleboğazi Mah. Ulaş Cad. No: 34	55	Mutaflar Mah. Erenler Sok. No:7
23	Kaleboğazi Mah. Şerbetçi Sok. No: 22	56	YeniCami Mah. Yeni Cami Cd. No:79
24	Kaleboğazi Mah. Kale Sok. No:40	57	YeniCami Mah. Yeni Cami Cd. No:73
25	Kaleboğazi Mah. Bayraktepe Sok. No:6	58	Yeni Cami Mah. Yeni Cami No:55
26	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:29	59	Yeni Cami Mah. Aşkınlar Sok. No:4A
27	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:29A	60	Meydan Mah. Menekşe Sok. No: 7
28	Mutaflar Mah. Mutaflar Cad. No:12	61	Meydan Mah. Menekşe Sok. No: 9
29	Mutaflar Mah. Mutaflar Cad. No:17	62	Meydan Mah. Tokatlı Sok. No: 17
30	Meydan Mah. Hasanfaki Sok. No: 112	63	Meydan Mah. Tokatlı Sok. No: 15
31	Meydan Mah. Efendi Ağa Sok. No: 8	64	Ekizoğlu Mah. Kanlıdere Sok. No:8
32	Ekizoğlu Mah. Kanlıdere Sok. No:7A	65	Ekizoğlu Mah. Kanlıdere Sok. No:5
33	Ekizoğlu Mah. Sakarya Sok. No:29A	66	Ekizoğlu Mah. Adalı Sok.

2. FİĞÜRLÜ KAPI TOKMAKLARI			
1	Ulaştepe Mah. Hallıoğlu Sok. No: 20	8	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:9
2	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No: 16	9	Mutaflar Mah. Tosya Cad. No:161
3	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No: 4	10	Mutaflar Mah. Tosya Cad. No:45
4	Dabahane Mah. Ulaş Cad. No: 9	11	Yeni Cami Mah.Yeni Cami Cd. No:41
5	Kaleboğazı Mah. Kale Sok. No:34 A	12	Bahabey Mah. Hasırcı Sok.
6	Kaleboğazı Mah. Kale Sok. No:38	13	Çavuş Mah. Yeni Yolcu Sok. No:48
7	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No: 4	14	Kaleboğazı Mah. Hamam Sk. No: 19

3. SOYUT BİTKİSEL DOKULU KAPI TOKMAKLARI			
1	Kaleboğazı Mah. Ulaş Cad. No: 9	4	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cad. No:75
2	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:11	5	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cad. No:75
3	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cd. No:41A	6	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cd. No:73B

4. L BİÇİMLİ KAPI TOKMAKLARI			
1	Ulaştepe Mah.Tabakhane Cad. No:186	36	Yeni Cami Mah. Ekizoğlu Cad. No:24
2	Ulaştepe Mah Tabakhane Cad. 133A	37	Yeni Cami Mah. Ekizoğlu Cad. No:26
3	Ulaştepe Mah.Tabakhane Cad. No:39	38	Çavuş Mah. Çıkmaz Sok. No:34
4	Ulaştepe Mah. Helvacı Sok. No:7	39	Çavuş Mah. Çıkmaz Sok. No:30
5	Ulaştepe Mah. Helvacı Sok. No:30	40	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:38

6	Ulaştepe Mah. Yukarı Oymak Sok. No:44	41	Çavuş Mah. Çavuş Sok. No:42
7	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:17	42	Mutaflar Mah. Pazarbaşı Sok. No:2
8	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:12	43	Mutaflar Mah. Pazarbaşı Sok. No:22
9	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:18	44	Mutaflar Mah. Ahlatlı Sok. No:4
10	Ulaştepe Mah. Kabalar Sok. No:42	45	Mutaflar Mah. Tatlılar Sok. No:3
11	Ulaştepe Mah. Ağdacı Sok. No:32	46	Mutaflar Mah. Tatlılar Sok. No:8
12	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No:5	47	Mutaflar Mah. Odauncu Sok. No:3
13	Ulaştepe Mah. Zobarlar Sok. No:18	48	Mutaflar Mah. Arküstü Sok. No:23
14	Ulaştepe Mah. Hindoğlu Sok. No:6	49	Mutaflar Mah. Oduncu Sok. No:7
15	Ulaştepe Mah. Hindoğlu Sok. No:15	50	Mutaflar Mah. Mutaflar Cad. No:31
16	Kaleboğazı Mah. Turgut Reis Sk.No: 13C	51	Mutaflar Mah. Mutaflar Cad. No:3
17	Kaleboğazı Mah. Ulaş Cad. No: 34	52	Mutaflar Mah. Mutaflar Cad. No:5
18	Kaleboğazı Mah. Şerbetçi Sok. No: 34	53	Mutaflar Mah. Aksu Sok. No:
19	Kaleboğazı Mah. Kale Sok. No:34	54	Mutaflar Mah. Erenler Sok. No:7
20	Kaleboğazı Mah. Kale Sok. No:42	55	Mutaflar Mah. Erenler Sok. No:9
21	Kaleboğazı Mah. Kale Sok. No:48	56	Mutaflar Mah. Aksu Sok. No:19
22	Kaleboğazı Mah. Kale Sok. No:46	57	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cad. No:73
23	Kaleboğazı Mah. Kandıralı Sok. No:25	58	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cd. No:73B

24	Kaleboğazı Mah. Kandıralı Sok. No:22	59	Yeni Cami Mah. Yeni Cami Cd. No:55
25	Kaleboğazı Mah. Kandıralı Sok. No:13	60	Yeni Cami Mah. Aşkınlar Sok. No:4
26	Kaleboğazı Mah. Bayraktepe Sk. No:13	61	Meydan Mah. Menekşe Sok. No: 8
27	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:7	62	Meydan Mah. Tokatlı Sok. No: 17
28	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:29	63	Meydan Mah. Efendi Ağa Sok. No: 14
29	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:30	64	Meydan Mah. Efendi Ağa Sok. No: 10
30	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:24	65	Ekizoğlu Mah. Ekizcioğlu Cad. No:10
31	Yeni Cami Mah. Alibey Cad. No:43A	66	Bahabey Mah. Yenidemirciler Cd. No: 8
32	Mutaflar Mah. Mutaflar Cad. No:18	67	Ekizoğlu Mah. Sakarya Sok. No:14
33	Mutaflar Mah. Arküstü Sok. No:1	68	Ekizoğlu Mah. Kanlıdere Sok. No:13
34	Mutaflar Mah. Arküstü Sok. No:3	69	Ekizoğlu Mah. Kanlıdere Sok. No:16
35	Mutaflar Mah. Arküstü Sok. No:5	70	Kaleboğazı Mah. Kaleboğazı Sok.

KAYNAKÇA

Arseven, Celal Esat (1947). *Sanat Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: MEB Yayınları.

Binan, Muhittin (1981). *Doğramalar 2. Ahşap Kapılar*, İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi.

Binan, Muhittin (2000). *Ahşap Kapılar ve Metal Tamamlayıcı Elemanları*, İstanbul: YEM Yayınları.

Bingöl, Battal (2011). *Malatya Evleri Kapı Tokmaklarının Resimde İmge Olarak Kullanılması*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Çal, Halit (1999). “Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları”, *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.275-284.

Çal, Halit (1999a). “Niğde’de Kapı Tokmakları”, *Art- Decor Dergisi* 77, İstanbul, s.122-125.

Çal, Halit (2001). “Hatay Kapı Halkaları ve Tokmakları”, *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (25-27 Ekim 2000)*, C.1, S.1, Hatay: AKM Yayınları, s.173-354.

Çalış, Ercan (2020). “Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi’nde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1, s. 44-57.

Denktaş, Mustafa (2005). “Divriği’nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, s.113-139.

Efe, Mervener (2019). *Geleneksel Ayvalık Konut Mimarisinde Kapı ve Kapı Tokmaklarının Tipolojisi*, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Göktaş Kaya, Lütfiye (2010). “Geleneksel Kapı Halka ve Tokmakları: Safranbolu”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.12, s.341–369.

Hasol, Doğan (1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: YEM Yayınları.

Selvi, Yeliz ve Yahya Melikoğlu (2017). “Sınırın Estetik Nesnelere: Şanlıurfa’da Tarihi Kapı Tokmakları ve Halkaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.53, s.1002-1012.

Sönmez, Gülten (2018). “Tokat Evlerinin Bekçileri: Kapı Tokmağı”, *I. Genç Türkologlar Çalıştayı Bildiri Kitabı (22-23 Mart 2018)*, Ordu, s.161-172.

Şapolyo, Enver (1970). “Kapı Tokmakları”, *Önasya* 56, s. 13-14.

Tanay, Nurettin (2015). *İlim ve Hilm Kenti İskilip*, Ankara: Ofset Basım Matbaacılık.

Tanay, Nurettin (2018). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İskilip Tarihi Kataloğu (1456-1923)*, İskilip: İskilip Belediyesi Kültür Yayınları.

Yılmaz Erkovan, Nisa ve Nazmiye Gizem Arı (2018). “Alanya Geleneksel Konutlarında Kapılar” *Amisos Dergisi*, C.3, S.5, s.493-514.